جوانیناسیی شیعر

چەمك و پێناسە

(جوانناسیی شیعر) یان وەکو من لە تێزی دکتۆرانامەکەمدا زاراوەی (شیعرایەتی)م بۆ بەکارهێناوە ، چەمکێکی فەلسەفی و ڕەخنەییە لەو بنەما و ڕەگەزە ئیستاتیکییانە دەکۆڵێتەوە کە شیعرایەتیی ئەدەب بە گشتی و شیعر بە تایبەتی دەستەبەردەکەن ولە بەرهەمی نا ئەدەبی یان ناشیعری جودایان دەکەنەوە و جوانی و بەهای هونەرییان پێدەبەخشن .

ئامانج و گرنگیی بابەتەکە

مەبەستی سەرەکی لە وەرگرتنی ئەم بابەتە ، ئاشناکردنی قوتابیی خوێندکارە بە گرنگترین ڕەگەزەکانی جوانکاریی دەقی شیعری لە ڕووی تیۆری و پراکتیکییەوە ئەویش بە شێوییەکی سادە کە لەگەڵ ئاستی قۆناغەکەدا بگونجێت و لە هەمان کاتدا توانای شیکردنەوەی دەقیکی شیعری و چێژوەرگرتن لە جوانکارییەکانی پێببەخشێت .

زاراوەسازی :

زاراوەی (جوانیناسیی شیعر) چەمکێکی زۆر فراوانی هەیە کە لە دوو بواری جوداوە سەرچاوەدەگرێت کە بریتین لەمانەی خوارەوە :

١-١ـ جوانیناسی : (علم الجمال - Aesthetics) :

ئەگەر پێناسەیەکی کورتی ئیستاتیکای نوێ بکەین ، ئەوا بۆ یەکەم جار لەلایەن فەیلەسووفی ئەڵمانی (گۆتلیب باومگارتن: ١٧١٤ /١٧٦٢) وە تیۆریزەکرا کە بریتییە لەو زانستەی لە چۆنیەتیی تێگەیشتن لە بەهای شتەکان لە رێگەی هەستەکانەوە دەکۆڵێتەوە ، بۆیەکاتێك سەرنجی تێزەکەی (باومگارتن) دەدەین لەبارەی (ئیستاتیکا)وە دەبینین بە واتای (زانستی جوانی) یان (زانستی هونەرە جوانەکان) دێت کە شیعریش یەکێکە لەو هونەرە جوانانە .

١-٢ـ هونەری شیعر: (الشعرية - Poetics) :

ئەم زاراوەیە بۆ یەکەمین جار لە لایەنی فەیلەسووفی یۆنانی (ئەرستۆ : ٣٨٤-٣٢٢ پ.ز) وە لە کتێبێکیدا بە ناونیشانی **(Po-etiks)** ، واتە **(هونەری شیعر)** بەکارهاتووە .

(ئەرستۆ) لەو کتێبەیدا بۆ یەکەمین جار لە مێژووی ڕەخنەی زانستیدا پێناسەی ژانری شیعری کردووە وپێیوایە کە شیعر(ئاخاوتنێکی ئەندێشەیی بە کێش و سەروای واتادارە) .

بۆیە من لە گوتنەوەی بابەتی (جوانیناسیی شیعر) لەم کۆرسەدا ، هەڵدەدەم هەردوو چەمکی (١ـ١) و (١ـ٢)ی بابەتەکە لێکبدەم و میتۆدێکی ئاوێتە لە هەردوو ئەو چەمکانە لە ڕووی تیۆری و پراکتیکییەوە بۆ شیکردنەوەی تاکەکانی بابەتەکە بەکاربهێنم .

٢ـ تاکەکانی بابەتەکە :

سەبارەت بە تاکەکانی بابەتی (جوانیناسیی شیعر) کە لەم کۆرسەدا وەریاندەگرین کە مەرجەکانی ئەو دوو چەمکەی پێشوویان تێدا هەبێت ، ئەوا بریتین لە دیارترین بابەتەکانی (جوانکاری ـ علم البديع) ی زانستی ڕەوانبێژی و گرنگترین دیاردەکانی (شێوازناسی ـ الاسلوبية) کە لە چوار ئاستی سەرەکییەوە جوانکاریی شیعر شیدەکەنەوە :

٢ـ١ـ ئاستی دەنگ .

٢ـ٢ـ ئاستی وشە .

٢ـ٣ـ ئاستی ڕستە .

٢ـ٤ـ ئاستی واتا .

جوانیناسیی شیعر

- دەروازەیەکی کورت -

- وەکو لە پێشەکیی بابەتەکەدا ڕوونکرایەوە ، ئیمە لەم کۆرسەدا جوانیناسیی شیعر لە چوار ئاستدا و بە گوێرەی پرنسیپە گشتییەکانی هەردوو میتۆدی (ڕەوانبێژی) و (شێوازناسی) شیدەکەینەوە کە بریتین لە ئاستەکانی : دەنگ ، وشە ، ڕستە و واتا ، بۆ ئەم مەبەستەش باشتر وایە هەموو ئەو ئاستانە لە یەك دەقی شیعریدا وەربگرین ئەویش لەبەر دوو هۆکاری سەرەکی :
- ١- ئەوئاستانە هەرچەند لەیەکدی جیاکراونەتەوە ، بەڵام لە ڕووی بنیاتەوە هەموویان سەر بە زمانن و پێوەندیی ئۆرگانیکییان بە یەکدییەوە هەیە ..
- ٢- ڕۆڵی ئەو چوار ئاستە لە یەك دەقی شیعریدا لەبەر پێوەندییان بە یەکدییەوە لە لایەك و بەهەمان ئاستەکانی دەقە شیعرییەکەوە لە لایەکی دییەوە ، پتر دەردەکەوێت .
- بۆ ئەو مەبەستەو بە ڕەچاوکردنی ئاستی قۆناغەکە ، ویستم دەقێکی شیعری نوێی کوردی هەڵبژێرم کە لە ڕووی زمانەوە سادەبێت و لە هەمان کاتدا لە ڕووی هونەرییەوە بەهێزبێت کە دەقی (جوانی بێ ناو) ی (گۆران)ـە .
- ئێستاش دەقی شیعرەکە دادەنێم لە گەڵ دانانی ژمارە بۆ دێڕەشیعرییەکان بە مەبەستی ئاماژەکردن بۆیان لە کاتی شیکردنەوەی ئاستەکاندا .

جوانی بێ ناو

(گۆران)

١- قژکاڵی لێوئاڵی پرشنگی نیگاکاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێک ئاڵ
٢- ئەی کچە مەنگەکەی بە دەنگی چپە دوو
گەندەمووی دەموچاو، مەچەک هەڵنەگرتوو
٣- ئەی ئەندام وردیلەی نەرمۆڵەی ئێسک سووک
ئەی بەرگی ساکارت دڵگیرتر لە هی بووک
٤- ڕاستە من ڕێبوارم، سەرپێیی ئەڕوانم
بەڵام وا جوانیی تۆ کاری کرد لە گیانم
٥- ئەڵێی نەک هەر ئێستا عومرێکی درێژە
بەو دەست و پەنجانەت برینم سارێژە
٦- ئەی کچە کاڵەکە! جوانی تر با زۆر بن
لە باغچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن
٧- با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ
بە واتەی خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

٨- گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە
کە لە ژێر سێبەری تووتڕکا خامۆشە
٩- لە هەموو ئاسمانا ئەستێرەی بەربەیان
ئەخاتە دڵی من هەستێکی سپی و جوان
١٠- لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە
ئەوەیان شیرینتر دێتە گوێم زۆر نزمە
١١- کانییەکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو
لە بنیا بلەرزێ مرواریی زیخ و چەو
١٢- جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیژگی ڕۆژ شڵپ و هووڕ
١٣- قژکاڵی لێوئاڵی پرشنگی نیگاکاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێک ئاڵ
١٤- دەربەست نیم ڕێبوارم، دەربەست نیم ڕەوتەنیم
ئەزانی شپرزە و دەربەستی ئێجگار چیم؟
١٥- هی ئەوەی نیگارێک لە یادم کێشراوە
شۆخێکی نایابە، بەڵام ئاخ، بێ ناوە

ئاستەکانی جوانیناسیی
شیعر

یەکەم ـ ئاستی دەنگ

دووەم ـ ئاستی وشە

سێیەم ـ ئاستی ڕستە

چوارەم ـ ئاستی واتا

یەکەم – ئاستی دەنگ

۱- ڕەگەزدۆزیی ڕەوانبێژی

۲- شێوازناسیی دەنگی

۱- ڕەگەزدۆزیی ڕەوانبێژی :

(ڕەگەزدۆزی) بریتییە لە بەکارهێنانی دوو وشە لە شیعردا کە لە ڕووی دەنگسازییەوە هەمان پێکهاتەی دەنگییان هەبێت ، بەڵام لە ڕووی واتاوە جیاوازبن وەکو وشەکانی (شین / شین) کە یەکیکیان بەواتای (ڕەنگی شین) دیت و ئەویدییان بە واتای (شیوەن و گریان) دێت .

وشەکانی ڕەگەزدۆزی لە ڕووی پێکهاتەی دەنگییەوە دوو جۆریان هەیە کە ئەمانەن :

۱-۱- ڕەگەزدۆزیی تەواو :

لەم جۆرەدا پێویستە دەنگەکانی هەردوو وشە لە چوار ڕووەوە لە یەکدی بچن :

۱- لە ڕووی ژمارەی دەنگەکانەوە ، وەکو لە وشەکانی پێشوودا دیارە کە هەریەك لە وشەکانی / شین ، شین / لە سێ دەنگ پێکهاتوون .

۲- لە ڕووی پێکهاتەی دەنگەکانەوە ، واتە بزوێن و نەبزوێنەوە کە هەردوو وشە لە یەك بزوێنی / یـ / ودوو نەبزوێنی / ش ، ن / پێکهاتوون .

٣- له ڕووی جۆری دەنگەکانەوە ، واتە لێکچوونی نەبزوێنەکان و کورتی و درێژیی بزوینەکانەوە ، وەکو لە هەردوو وشەدا دیارە کە هەردوکیان لە هەمان نەبزوێنەکانی / ش،ن / و بزوێنی درێژی / یـ / پێکهاتوون .

٤- لە ڕووی شێوەی ڕیزبوونی دەنگە بزوێن و نەبزوێنەکانەوە ، وەکو لە هەردوو وشەدا دەردەکەوێت کە دەنگی نەبزوێنی / ش / لە سەرەتای وشەکانە و دەنگی بزوێنی / یـ / لە ناوەندە و دەنگی نەبزوینی / ن / لە کۆتایی وشەکاندایە .

ئێستاش لە ڕێگەی نموونەیەکی شیعرییەوە ئەم جۆرەی (ڕەگەزدۆویی تەواو) شیدەکەینەوە ، (گۆران) دەڵێت :

جێگا خۆشکە بۆ بتـــــەوان

لە سەر سەر گلێنەی چاوان

وەکو دەبینن شاعیر دوو جار هەمان وشەی /سەر/ی بەکارهێناوە ، بەڵام بە دوو واتای جیاواز ، وشەی یەکەم جێناوی شوینە و وشەی دووەمیان (سەر)ی مرۆڤە ، لە زۆرینەی ناوچە کوردییەکانیشدا کاتێك بەخێرهێنانی میوان دەکرێت دەگوترێت : (بەخێر هاتی سەر سەری من) ، لە هەردوو نموونەکەدا وشەکانی (سەر) هەر چوار مەرجەکانی پێشوویان تێدایە ، بۆیە لێرەدا ڕەگەزدۆزیی تەواو هەیە .

١-٢- ڕەگەزدۆزیی نا تەواو :

لەم جۆرەی ڕەگەزدۆزیدا ، وشەکان یەکێك یان دوو لە چوار مەرجەکانی پێشوویان تێدا نییە ، بە نموونە ئەگەر سەرنجی وشەکانی ڕەگەزدۆزی لەم نموونە شیعرییەی (گۆران) دا بدەین ، ئەو دیاردەیەمان بۆ دەردەکەوێت :

مێرگی سەوز چەمی خوڕ دارستانی چڕ
دێی بناری دەشتـــی پەنـــا گردی خڕ

لە نیوانی وشەکانی (خوڕ) لە نیوەدێری یەکەمدا و وشەی (خڕ) لە نیوەدێڕی دووەمدا پێوەندیی ڕەگەزدۆزیی ناتەواو هەیە ، چونکە هەرچەند وشەکان لە ڕووی نەبزوێنەکانی : / خ ، ڕ/ هاودەنگن ، بەڵام لە ڕووی بزوێنەوە جیاوازن ، واتە لە وشەی یەکەمدا بزوێنی کورتی / و / هەیە و لە وشەی دووەمدا بزرۆکە هەیە / I

هەروا لە نیوانی وشەکانی سەروا : (چڕ) و (خڕ) دا دیسان ڕەگەزدۆزیی ناتەواو هەیە کە لە جیاوازیی نەبزوێنی یەکەمی هەردوو وشەکەدایە : / چ ، خ / .

لە وانەی هەفتەی داهاتوودا هەردوو جۆری ڕەگەزدۆزیی تەواو و ناتەواو لە دەقی (جوانی بێ ناو) دا شیدەکەینەوە .

3-2- جوانکاریی ڕسته له شێوازناسیدا

شێوازناسیی ڕستەی شیعری دوو ئاستی سەرەکیی هەیە کە ئەمانەن :

3-2-1- ئاستی دووبارەکردنەوە :

بریتییە لە دووبارەکردنەوەی ڕستەی شیعریی (هاوواتا) یان ڕستەی شیعریی (هاودژ) :

1- دووبارەکردنەوەی ڕستەی شیعریی هاوواتا :

لە دەقی (جوانی بێ ناو) دا ، (گۆران) هەمان دێڕی یەکەمی دەقەکەی ، واتە :

1- قژکاڵی لێوئاڵی پرشنگی نیگاکـــــــــــاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێک ئاڵ

جارێکیدی لە دێڕی ژمارە (13) دا دووبارەکردۆتەوە :

13- قژکاڵی لێوئاڵی پرشنگی نیگاکـــــــــاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێک ئاڵ

ئەو دووبارەکردنەوەیە دوو ئەرکی گرنگی لە شیعرایەتیی دەقەکەدا گێڕاوە : یەکەمیان بیرهێنانەوەی وەرگرە بە کەسێتیی سەرەکیی نێو شیعرەکە کە کچە بێناوەکەیە ، دووەمیشیان چەسپاندنی بنیاتی ڕیتمیی شیعرەکەیە لە زەینی وەرگردا .

2- دووبارەکردنەوەی ڕستەی شیعریی هاودژ :

لەم شێوازەدا شاعیر دوو ڕستەیشیعری دووبارەدەکاتەوە کە لە ڕووی پێکهاتەی زمانییەوە هاودژن ، وەك ئەم نموونەیەی خوارەوە کە دێڕی ژمارە (10) یە لە دەقەکەدا :

10- لە تەختێک هەڵدەستێ هەزار و یەک نەغمە
ئەوەیان شیرینتر دێتە گوێم زۆر نزمـــــــــــە

لە نموونەکەی سەرەوەدا دوو ڕەهەندی هاودژی تێبینی دەکرێت کە ڕۆڵێکی کاریگەریان لە شیعرایەتیی دەقەکەدا گێڕاوە : ڕەهەندی یەکەمیان بریتییە لە هاودژیی ژمارەیی لە نێوانی ژمارەکانی (هەزار و یەك) لە نیوەدێڕی یەکەمدا و ژمارە (یەك) کە وشەی (ئەوەیان) لە سەرەتای نیوەدێڕی دووەمدا ئاماژەی بۆدەکات .

ڕەهەندی دووەمیشیان بریتییە لە هاودژیی نێوانی دۆخی(بڵندی) بە بەڵگەی وشەی (هەڵدەستێ) لە نیوەدێڕی یەکەمی نموونەکەدا و دۆخی (نزمی) کە وشەی (نزمە) ی کۆتایی نیوەدێڕی دووەم ئاماژەی بۆدەکات ، وەکو دیاریشە دووبارەکردنەوەی ئەو دوو ڕەهەندی هاودژییە لە نموونەکەدا تایبەتمەندییەکی شێوازەیی بە ڕستە شیعرییەکان بەخشیوە کە شیعرایەتیی دەربڕینیان کاریگەرتر کردووە .

3-2-2- ئاستی هاوتەریبی :

هاوتەریبی بریتییە لە ڕیکخستنی دەستەواژە یان ڕستەی شیعری بە شێوازێکی هاوتەریب ، مەبەست لە شێوازی هاوتەریبیش ئەوەیە کە دەستەواژەکان یان ڕستە شیعرییەکان لە ڕووی واتاوە جیاوازن ، بەڵام لە ڕووی داڕشتنەوە هەمان پێکهاتەی زمانییان هەیە ، وەکو ئەم نموونانەی خوارەوە :

1- دەستەواژەی هاوتەریب :

باشترین نموونە بۆ ئەم جۆرە ، دێری یەکەمی دەقەکەیە کە شاعیر دەستەواژەکانی (قژکاڵی / لێوئاڵی / پرشنگی / نیگاکاڵ) ی بە شێوازێکی هاوتەریب بەکارهێناوە ، چونکە هەرچەند لە ڕووی واتاوە جیاوازن ، بەڵام لە ڕووی داڕشتنەوە هەمان شێوازی بانگکردنیان هەیە .

2- ڕستەی هاوتەریب :

نموونەی ئەم جۆرە ، لە دێری ژمارە (14) دا بەم جۆرە بەکارهێنراوە :

دەربەست نیم ڕێبوارم // دەربەست نیم ڕەوتەنیم

وەك دەبینن شاعیر هەردوو ڕستەی بە شێوازێکی هاوتەریب بەکارهیناوە کە لە ڕووی واتاوە جیاوازن و لە ڕووی داڕشتنەوە هەردووکیان ڕستەی نەرێنین ، بەمەش شاعیر توانیویەتی مەبەستی شیعرەکە دووپات بکاتەوە .